Expedities van het Groot Grondgaaien Genootschap in Centraal-Azië

Theo Bakker

Een Kazakh met Steenarend, Nyra, 16 mei 2001. Foto: Piet Veel.

Grondgaaien zijn merkwaardige vogels. Qua uiterlijk lijken ze wel wat op onze Gaai. Maar daar houdt de gelijkenis dan ook wel mee op. Grondgaaien leven in de woestijnen van Centraal-Azië en Iran. Ze zijn zeer schuw en moeilijk te observeren. Als ze benaderd worden vliegen ze niet op, maar geven er de voorkeur aan om weg te rennen. Het lichaam wordt horizontaal gehouden en met verbazingwekkend hoge snelheid huppelen en rennen ze over het zand, gebruikmakend van de dekking van zandrichels en bosjes. Voor je het weet 'ben je ze kwijt' en zijn ze in de wirwar van zand en bosjes verdwenen.
Grondgaaien leven in kleine dichtheden in streken waar extreme hitte en koude elkaar dagelijks en ook over het jaar afwisselen. Het zijn standvogels die zich in leven houden door insecten, granen en kleine reptielen te eten. Met hun kromme snavel wroeten ze de grond om, op zoek naar voedsel. Ook halen ze zaden uit de uitwerpselen van dieren en recent is vastgesteld dat ze parkeerplaatsen bezoeken om daar door de mens achtergelaten etensresten tot zich te nemen.

Soorten
Er worden vier verschillende soorten onderscheiden. Vroeger zelfs vijf. Maar helaas, de Humes Grondgaai *Pseudopodoces humilis* is tegenwoordig niet langer welkom in dit selecte gezelschap. Recente

studies aan genetisch materiaal lijken aan te tonen dat dit geen kraaiachtige is, maar een soort die nauw verwant is aan de tapuiten. De vier overblijvende soorten zijn: *Podoces pleskei* (Perzische Steppegaai) die in Iran leeft, *Podoces panderi* (Turkestaanse Steppegaai) die uitsluitend in Kazachstan, Turkmenistan en Oezbekistan voorkomt, *Podoces hendersoni* (Mongoolse Steppegaai) in de woestijnen van China en Mongolië en *Podoces biddulphi* (Chinese Steppegaai) een endeem in de Takla-Makanwoestijn in China. Henderson's Grondgaai geeft de voorkeur aan enigszins stenige gebieden. De andere drie soorten komen voornamelijk voor in zandwoestijnen.

Het genootschap

Wij van het Groot Grondgaaien Genootschap (Fred Koning, Harm Botman, Hans Glorie, Piet Veel en ondergetekende) hadden ons ten doel gesteld om alle soorten waar te nemen. Te zien dus, in het echt. We trokken erop uit en kwamen terecht in de vreselijkste woestijn ter wereld, de Takla-Makan in West-China, maar ook in de woestijnen en steppes van Kazachstan en Mongolië. Op enig moment bezochten we zelfs het Zoölogisch Laboratorium van de Universiteit van Amsterdam. Want ook daar bevinden zich grondgaaien, zij het niet erg levend. Onze queeste werd een soort 'road-movie' vol bezoeken aan verre streken en ontmoetingen met reizigers en vogelaars uit een soms ver verleden. Uiteindelijk leidde dit alles tot een boek: 'Het Groot Grondgaaien Genootschap. Expedities in Centraal-Azië' dat in juli 2010 is verschenen.

De ontdekking van de grondgaai

Centraal-Azië - zeg maar het hele gebied ten noorden van India en Pakistan - was tot aan 1850 onbekend terrein. Vrijwel geen blanke was hier nog doorgedrongen. Dat was de grootmachten uit die tijd niet erg welgevallig. Zowel Rusland als Groot-Brittannië probeerde dit wilde en woeste gebied binnen hun invloedssfeer te krijgen en aan hun gezag te onderwerpen. Nu, dat hebben ze geweten. Soms leek het er enige tijd op dat het westen vorderingen maakte. Leek het erop alsof Rusland dan wel Engeland de boel daar onder controle had. Telkens weer sloegen de inboorlingen, die wilde ezels uit het oosten, schijnbaar vanuit het niets terug en heroverden de hele boel weer. De blanken werden verjaagd of vermoord. Het land werd teruggevoerd naar wat het was en is, een streek zonder centraal gezag waar iedere zichzelf respecterende man een Kalasjnikov draagt en deze weet te gebruiken ook. Soms deden de westerse mogendheden het

Bayan Nuur (Mongolië), 30 mei 2004. Foto: Piet Veel.

wat subtieler en zonden expedities met een wetenschappelijke, geografische achtergrond naar deze streek. Het eigenlijke doel was natuurlijk te gaan spioneren en de boel in kaart te brengen. In het voetspoor van deze expedities werd ook onderzoek naar de natuur gedaan. Zo is de grondgaai ontdekt.

De Yarkand-expedities

Vogelkundig gezien zijn de twee zogenaamde Yarkand-expedities in 1870 en 1873-'74 het meest interessant geweest. De expedities zijn genoemd naar de plaats Yarkand, die ten noorden van het Tibetaans plateau ligt, aan de rand van de Takla-Makanwoestijn. Deze twee expedities kenden flink wat belangstelling onder ornithologen uit die periode. Ze gingen naar gebieden die nog vrijwel niet onderzocht waren en brachten zeldzame en nieuwe vogelsoorten mee terug. De meeste indruk maakte de ontdekking van de grondgaai. De vogelwereld had het daar maar moeilijk mee. Wat waren dat eigenlijk voor vogels, die grondgaaien? Nauw verwant aan de kraaien, dat was duidelijk. In de loop van de jaren die volgden op hun ontdekking, hebben ze bekend gestaan als Lijsteralpenkraai, Woestijnalpenkraai, Grondgaai, Rengaai, Zandgaai en Grondhapper of Grondspecht. In India werden ze 'stofvogels' genoemd en hun Turkse naam 'Kum tuche' betekent zandvogel.

Als eerste werd, in 1870, Humes Grondgaai (later dus *Pseudopodoces humilis*) gevonden. In datzelfde jaar werd nog een tweede soort ontdekt, die vernoemd werd naar een ander lid van de expeditie: Hendersons Grondgaai. Van deze soort werd gezegd dat ze altijd paarsgewijs voorkomt en van de ene naar de andere zandheuvel rent, blijkbaar bezig om naar insecten in het zand te zoeken. Op de plaatsen waar ze voorkomen is bijna geen spoor van begroeiing te vinden en ze worden altijd gezien op kale heuvels of los zand.

De tweede Yarkand-expeditie leverde (op 10 januari 1874) een derde grondgaaisoort op. Deze werd wederom ontdekt aan de noordkant van het Tibetaans plateau. Het landschap waarin ze voorkwamen was nogal brokkelig en begroeid met struiken. Als de grondgaaien werden belaagd vlogen ze op en streken neer op de bovenste takken van struiken. De ontdekker, kapitein Biddulph, merkte op dat ze geen geluid maken en erg wild en behoedzaam zijn. Als ze achterna werden gezeten vlogen ze van struik naar struik, met korte vluchtjes, altijd buiten schot blijvend. In het bos ten noorden van Maralbashi zag hij ze in grote zwermen van tien tot twaalf stuks. Wanneer ze bij elkaar in een zwerm waren, dan leken ze wel wat

Boontsagaan Nuur (Mongolië), 4 juni 2004. Foto: Piet Veel.

Het Tarim Ho-bos (Xinjiang), 7 mei 2007. Foto: Piet Veel.

minder behoedzaam. Hun vlucht beschrijft hij als zwaar, flappend, golvend, een beetje als een specht.

Generaal Przewalski

Al deze ontdekkingsdrift vanuit de Britse kant van Centraal-Azië lokte bij de Russen een tegenreactie uit. Onder leiding van de legendarische generaal Przewalski, uitgezonden door het Keizerlijk Geografisch Genootschap van Sint-Petersburg, werd ook de Russische belangstelling voor dit gebied duidelijk gemaakt. In de jaren tussen 1871 en 1885 leidde hij vier expedities. Daarbij bracht hij in totaal meer dan vijf jaar in de wilde landen door en legde in 20.500 mijl af. De tochten gingen dwars door monotone steppes, zinderende zoutwoestijnen en het onherbergzame, op grote hoogte gelegen plateau van Tibet. Reizen dus door de meest onvriendelijke delen van onze planeet, zoals hij ergens opmerkt. Tijdens zijn eerste expeditie bereikte hij in de zomer van 1872 het beroemde Koko Nor, hoog gelegen op het Tibetaans Hoogland. Ergens in de steppe in de omgeving vond hij Humes Grondgaai en ook Pallas' en Tibetaans Zandhoen.
De tweede expeditie, die in 1876 en 1877 plaatsvond, leverde in het noorden van de Takla-Makanwoestijn, in de buurt van de Tarimrivier, een nieuwe soort op. Dat dacht Przewalski tenminste. Biddulphs Grondgaai was echter twee jaar daarvoor tijdens de tweede Yarkand-expeditie al gevonden.
Wel bereikte de generaal als eerste Europeaan in zeshonderd jaar het beroemde en mysterieuze Lop Nor, een uitgestrekt moeras aan de oostkant van de Takla-Makanwoestijn in het huidige China. Vandaag de dag is dit een steriel landschap van zout, alkali en gips, te gronde gericht door onverantwoorde irrigatieprojecten en experimenten met nucleaire wapens. Nu is het ontoegankelijk voor vrijwel iedereen. In de tijd van Przewalski was dat anders. Onbereikbaar ver weg, dat wel. Maar als je er eenmaal was, dan was het, om met de woorden van Przewalski te spreken, onmogelijk om je een voorstelling te maken van de enorme aantallen trekvogels die Lop Nor hadden uitgekozen als rustplek.
Hoe klein kun je je voelen als je, na afloop van je eigen mini-expedities, leest over de grote daden van de echte avonturiers. Oud werden deze avonturiers meestal niet, wat mogelijk een schrale troost is. Tijdens zijn vijfde expeditie liep Przewalski tyfus op en hij stierf op 1 november 1888, 49 jaar oud, in Karakol aan de oever van het Issyk-Köl in het huidige Kirgizistan. Ter plekke werd een monument opgericht en de tsaar veranderde de naam van de stad onmiddellijk in Przewalskistad. Het zal weinig indruk hebben gemaakt op de lokale heersers. Zij waren autonoom en bleven dat. Al dacht de tsaar mogelijk dat zijn macht tot daar reikte.

Eerste expeditie Groot Grondgaaien Genootschap

Sergei Skljarenko, hoogleraar aan de

Universiteit van Almaty, was onze gids tijdens onze eerste expeditie naar Kazachstan in mei en juni 2001. De salarissen, ook die van hoogleraren, zijn in Kazachstan aan de lage kant en hij wilde wel iets bijverdienen. Samen met Kostja, eigenaar en chauffeur van een onverschrokken UAZ terreinwagen van Russisch fabrikaat, trokken we eropuit. Vanaf Almaty gingen we in noordelijke richting naar het Balkasjmeer, een afstand van zo'n vijfhonderd kilometer over slechte wegen en paden. Al vroeg op de dag rijden we door de Saryesik Atyrauwoestijn in een landschap dat ideaal voor is voor grondgaaien: duinen afgewisseld met kleine lage bosjes en zandvlaktes. De soortenrijkdom van dit soort gebieden is beperkt, al voelen Braamsluiper en Isabeltapuit zich hier goed thuis. Verder komen we steeds zandhoenders tegen, vooral het Steppenhoen en het Zwartbuikzandhoen.
Op een gegeven moment merkt Fred op: 'Dit soort gebieden, in zulk terrein daar vind je ze.'
Hij is nog niet uitgesproken of er volgt een schreeuw: 'Daar, daar gaat er een!'
Gehaast verlaten we de auto en inderdaad, snel voor ons uit rennend, steeds een schuilplaats zoekend onder en tussen de struiken, zien we een grondgaai. Wel een uur lang zijn we bezig om de vogel, of eigenlijk de vogels, want bij elkaar zijn het er wel een stuk of zes, op te jagen om ze te kunnen fotograferen.
Wat zijn het toch een vreemde beesten. Ze kunnen vliegen maar dat doen ze slechts in uiterste nood. Ze geven er sterk de voorkeur aan te lopen en dat doen ze verschrikkelijk handig. Van struik tot struik scharrelend ben je ze zomaar kwijt. Ze moeten gefotografeerd worden, zoveel is zeker. In eerste instantie besluipen we ze om op deze manier dicht bij ze in de buurt te komen. Dat blijkt een slechte tactiek. De gaaien rennen sneller dan wij sluipen. De tweede manier is verstandiger en beter. We drijven de vogels op, in de richting van de fotograaf. Op een gegeven moment hebben we er wel vijf te pakken. Zenuwachtig rennen ze voor ons uit. Onze fotograaf is minstens zo nerveus in de weer met zijn camera's. Uiteindelijk zit er eentje opgesloten tussen zijn camera en de uitgespreide handen van een van ons. Hijgend en met open bek vanwege de hitte zit het beest onder een struik en laat zich goed fotograferen.
Nog voor het middaguur vloeit er champagne over de dorstige bodem van de woestijn. In Almaty hadden we, altijd op alles voorbereid, een fles van het allergoedkoop-

Een Chinese Steppegaai *Podoces biddulphi* uit de collectie van het Zoölogisch Museum te Amsterdam (tegenwoordig Naturalis Leiden). Foto: Piet Veel.

ste suikerwater gekocht. Dit om de waarneming van onze eerste Turkestaanse Steppegaai/grondgaai (*Podoces panderi*) op gepaste wijze te kunnen vieren.

De Gobi

De tweede expeditie van het Groot Grondgaaien Genootschap bracht ons in juni 2004 naar de Gobiwoestijn in Mongolië. Via een Zweedse vogelaar en reisorganisator kregen we de beschikking over een gids en een auto met chauffeur. Beiden zijn noodzakelijk om zo'n expeditie tot een goed einde te brengen. We reisden een kleine veertien dagen door de Gobi. Onze route bepaalden we aan de hand van een aantal van de zeer spaarzame meren. Daar is water en daar zijn ook vogels. De oriëntatie is er beperkt. Er zijn geen borden en geen gedetailleerde kaarten. Gelukkig zijn er mensen, herders vooral, aan wie wij de weg kunnen vragen. Dat werkt. We weten dan weer waar we zijn of in elk geval in welke richting onze bestemming ligt. We komen terecht aan de oever van Bayan Nuru, waar we onze tenten opzetten. Het houtkacheltje rookt en Gana, onze gids, kookt. Vanuit het nabij gelegen rietmoeras klinkt de zang van karekieten en het gekwaak van kikkers. Verder is er niets dan stilte en de weidse steppe, boomloos en kort afgegraasd door paarden, koeien en geiten. Overal in het land treffen we kleine nederzettingen, wat girs met paarden in de buurt en ook altijd herders. Beelden uit een tijd waarvan je denkt dat die voorbij is. Een wereld van honderden jaren geleden. Maar hier is het er nog, levend en wel.

We staan om zes uur op en wandelen langs het meer. In ruim twee uur tijd tellen we alle vogels. Tientallen eenden, Kluten, Poelruiters, Kraanvogels en Woestijnplevieren. Het mooist is ongetwijfeld een groepje Witvleugelsterns, dansend boven het water in hun zwart-witte kleed.
Daarna rijden we door een landschap waaruit vrijwel alle leven is verdwenen. Leger kan een landschap bijna niet zijn. Soms ontbreekt zelfs alle begroeiing. Heet is het ook, voor mijn gevoel wel tegen de veertig graden. Een doods landschap dat zijn bekoring ontleent aan zijn onherbergzaamheid, zijn verlatenheid en zijn naaktheid. We stoppen bij een bosje van kreupelhout en struikgewas, Saxaulstruiken afgewisseld met lager doornig spul. Het zou het land van de grondgaai kunnen zijn. We trekken er in linie doorheen. Het levert in eerste instantie niet meer op dan een gehaaste roep van Fred dat ie er één heeft. Helaas, het blijkt te gaan om een wat licht gekleurde Kleine Klapekster. Wel mooi natuurlijk, maar geen grondgaai.
Maar dan toch! In een flits. Daar in die struik op een vijftig meter afstand, een grondgaai: *Podoces hendersoni*. Nog net te zien, maar nauwelijks te fotograferen. Enthousiasme en droefenis op hetzelfde moment. Het zou, tijdens deze expeditie, de enige waarneming van een grondgaai zijn.

De Takla-Makanwoestijn

Bij de derde expeditie van het Groot Grondgaaien Genootschap - in mei 2007 - was de bestemming de Takla-Makanwoestijn in het

Chinese Steppegaai *Podoces bidulphi*, Takla-Makan (Xinjiang), 8 mei 2007. Foto: Fred Koning.

verre westen van China. Dit is één van de droogste gebieden ter wereld, een vlakte die aan alle kanten omgeven is door bergen, waardoor er geen regenbui in doordringt. Het beetje water dat er beschikbaar is, is smeltwater afkomstig van de omringende bergen. Maar dat komt niet verder dan de rand van die vlakte.
Voor onze expeditie naar dit gebied legden we contact met professor Ma Mingh van de Universiteit van Urumchi.
We ontmoeten hem op het vliegveld en zijn wat verbaasd wanneer we bij ons vervoermiddel aankomen, een krakkemikkig ogende 'Four Wheel Drive' van Chinese makelij. Daar passen we toch nooit in met zes personen? 'But we are only five,' glimlacht Ma. 'No, six,' is ons antwoord. 'The four of us, the driver and the guide.' 'I understand, but I am the driver and the guide in one person. You see.' Onze eerste nederlaag hebben we te pakken, al voelen we dat op dat moment nog niet als zodanig. In het e-mail-contact dat we met Ma hadden, spraken we over de huur van een auto plus chauffeur voor €25,- per dag en over €15,- per dag voor de gids. We moeten nog wennen aan de dodelijke logica van de Chinezen.
We doorkruisen de Takla-Makan via de Trans Desert Highway, vijfhonderd kilometer dwars door de woestijn. Wegenaanleg betekent hier ook het aanbrengen van een brede strook Tamarisken aan weerszijden van de weg, om overstuiving te voorkomen. En al die struikjes zijn verbonden met plastic slangen die voor water zorgen. Om de tien kilometer een huisje waar een tuinman woont, soms met zijn gezin. En bij al die huisjes een fiets, om het onderhoud te vergemakkelijken. Waar halen ze de moed vandaan om aan zoiets te beginnen? Maar ze doen het. Nijvere, onverstoorbare mieren.
Aan het eind van deze weg wacht ons het Tibetaans Plateau. Maar voor het zover is, belanden we eerst in een zandstorm of beter een stofstorm. Het zicht is beperkt en de voortgang zeer traag. We stoppen bij een station voor onderhoud van de weg, tevens meteorologisch station. Niet meer dan een verzameling schamele gebouwen, omgeven door vuil en stervende en dode automobielen. Het houdt zich met moeite staande in dit barre land. We gaan op zoek naar de kroon op onze expeditie, de grondgaai die zo houdt van dit soort omstandigheden. Nergens te vinden natuurlijk. Wel tientallen Saxaulmussen. Maar dan, als we nog maar net weer rijden, klinkt opeens een schreeuw: 'Grondgaaien!' Auto aan de kant en erachteraan, in opgewonden achtervolging op verscheidene exemplaren. Ril zijn ze en steeds voor ons op de vlucht. Toch krijgen we ze goed te zien. Veel rozer dan in mijn herinnering. Wel steeds dat rennen door het kale zand en dan weer stilstaan met hun bek open. Bij elkaar zijn het er wel een stuk of zes. Een ongehoorde hoeveelheid. Wat grondgaaien betreft was dit veruit de meest succesvolle expeditie. Bij elkaar hebben we tientallen Chinese en Mongoolse Steppegaaien gezien.

Het Zinderend Zandhoender Syndicaat

Met de vondst van *Podoces biddulphi* hadden we alle vier soorten grondgaaien waargenomen (Fred Koning heeft in de jaren zestig van de vorige eeuw al eens *Podoces pleskei* waargenomen in de Kermanwoestijn in Iran). Ter afsluiting van onze zoektocht besloten we daar een boek over te schrijven. Tijdens het schrijven van dit boek en het geven van lezingen kwamen steeds weer nieuwe feiten rond de grondgaaien naar boven. Zo leidde Kees Roselaar ons rond in de collectie van het Zoölogisch Museum, waar tientallen balgen van grondgaaien liggen. Via Kees kwamen we op het spoor van de Nederlandse Karakorumexpeditie van 1929-'30. Eén van de deelnemers was Lex Sillem - een eersteklas vogelaar - die op zoek ging naar de eieren van de *Podoces biddulphi*. Het schrijven van het boek werd een soort 'road-movie', van het één kwam het ander. Inmiddels is het hoofdstuk grondgaai voor ons afgesloten. Maar er zijn nog voldoende andere mooie soorten over. Om verzekerd te zijn van verdere expedities naar barre oorden hebben we in 2009 een nieuwe organisatie in het leven geroepen: Het Zinderend Zandhoender Syndicaat. We zullen zien waar dat ons brengt.

■ Th.W.M. Bakker, Van Aostastraat 12, 1851 JC Heiloo, (072) 533 40 65, e-mail: twm.Bakker@telfort.nl.